

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι μεταμοσχεύσεις αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα της ιατρικής επιστήμης και της βιοτεχνολογίας. Η συγκεκριμένη χειρουργική διαδικασία σώζει τη ζωή σημαντικού αριθμού ανθρώπων παγκοσμίως. Για τον λόγο αυτό τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότεροι ασθενείς εμπιστεύονται τη μεταμοσχευτική πρακτική και την επιλέγουν ως μέσο αν όχι ίασης τουλάχιστον επιμήκυνσης του προσδόκιμου ορίου της ζωής τους, βελτιώνοντας παράλληλα και την ποιότητα αυτής.

Η ιδιαιτερότητα της μεταμόσχευσης συνίσταται στο ότι δεν αποτελεί μια απλή ιατρική πράξη, καθώς προϋποθέτει τη διαθεσιμότητα κάποιου ιστοσυμβατού με τον ασθενή οργάνου, το οποίο προέρχεται από προηγούμενη δωρεά είτε από ζώντα είτε από νεκρό δότη. Η εξάρτηση των μεταμοσχεύσεων από την προηγούμενη δωρεά καθώς και η εμπλοκή τρίτων προσώπων, πέρα των ασθενών και των γιατρών, αποτελεί μια σημαντική ειδοποιό διαφορά των μεταμοσχεύσεων σε σχέση με τις λοιπές ιατρικές πράξεις. Επίσης, η ανάμειξη της οικογένειας στην περίπτωση της δωρεάς από νεκρό δότη εγείρει πρόσθετα νομικά ζητήματα.

Η έλλειψη διαθέσιμων μοσχευμάτων είναι το βασικό πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπίσουν τα κράτη, με την Ελλάδα να κατέχει μια από τις τελευταίες θέσεις σε δωρεές μοσχευμάτων παγκοσμίως. Ωστόσο, η αυξημένη ζήτηση οργάνων από τη μια και η μειωμένη προσφορά αυτών, από την άλλη, έγιναν αιτία να αναπτυχθεί ένα νέο φαινόμενο που εξαπλώνεται διαρκώς και σε διεθνή κλίμακα, η εμπορία ανθρώπινων ιστών και οργάνων. Ταλαιπωρημένοι ασθενείς που βρίσκονται πολλά χρόνια στις λίστες αναμονής είναι διατεθειμένοι να προσφέρουν μεγάλα χρηματικά ποσά για την εξασφάλιση του σωτήριου γι' αυτούς μοσχεύματος. Απελπισμένοι πολίτες, εξαθλιωμένοι οικονομικά, προσφέρουν έναντι, ακόμα και ευτελούς, ανταλλάγματος κάποιο όργανο από το σώμα τους. Μεσολαβητές που αποκομίζουν τεράστια οικονομικά οφέλη από την αγοραπωλησία οργάνων, επίορκοι γιατροί κ.λπ. συνιστούν ένα μωσαϊκό που τροφοδοτεί την άνθηση της εμπορίας οργάνων, η οποία συνήθως εμφανίζεται με την υπέρβαση των εθνικών συνόρων για την αναζήτηση των αντίστοιχων υπηρεσιών.

Όλα τα πιο πάνω ζητήματα, καθιστούν αναγκαία τη νομοθετική ρύθμιση τόσο της δωρεάς όσο και της μεταμόσχευσης των οργάνων. Η διαμόρφωση, ωστόσο, ενός νομοθετικού πλαισίου για τη ρύθμισή τους αποτελεί ένα ιδιαίτερα δυσχερές εγχείρημα, καθώς μια τέτοια ρύθμιση αφενός θα πρέπει να ευνοεί την αύξηση των διαθέσιμων μοσχευμάτων και αφετέρου θα πρέπει να αποτρέπει τις έκνομες συμπεριφορές. Σε κάθε περίπτωση η εξασφάλιση των μοσχευμάτων δεν θα πρέπει να πραγματοποιείται εις βάρος της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο σεβασμός στην αυτονομία και την αυτοδιάθεση του δότη και του λήπτη, στην υγεία του λήπτη και του ζώντα δότη, στη διανεμητική δικαιοσύνη, στη διαφάνεια κ.λπ. θα πρέπει να αποτελούν προτεραιότητες του Έλληνα νομοθέτη. Οι όποιες τροποποιήσεις του νόμου, λοιπόν, πρέπει να γίνονται με πολλή προσοχή και αφού προηγουμένως γίνει στάθμιση όλων των παραμέτρων που συνθέτουν τη μεταμοσχευτική διαδικασία.

Στο πλαίσιο αυτό, επιδίωξη της παρούσας μελέτης είναι να προταθούν τροποποιήσεις των υπάρχουσών ρυθμίσεων που δημιουργούν ασάφειες και αμφισημίες αλλά και προσθήκες νέων ειδικών νομοθετικών προβλέψεων, οι οποίες θα συντείνουν στη βελτίωση του υφιστάμενου νομοθετικού πλαισίου, έτσι ώστε να ενισχυθεί η διαφάνεια και η εμπιστοσύνη των πολιτών στο σύστημα δωρεάς και μεταμόσχευσης οργάνων, προκειμένου να αυξηθούν τα διαθέσιμα μοσχεύματα στη χώρα μας.

Για την επίτευξη του πιο πάνω σκοπού αρχικά θα γίνει μια ιστορική επισκόπηση των νομοθετικών κειμένων που ίσχυσαν στην ελληνική έννομη τάξη και ρύθμιζαν τη δωρεά και μεταμόσχευση οργάνων. Η συγκεκριμένη παράθεση θα αποτελέσει αρωγό στον εντοπισμό αφενός των διατάξεων που αποτελούσαν τροχοπέδη στην αύξηση των διαθέσιμων προς μεταμόσχευση οργάνων και αφετέρου των κενών του εκάστοτε νόμου που άφηναν αρρύθμιστα σημαντικά ζητήματα. Μέσω των καινοτομιών του κάθε νέου νόμου, των διαφοροποιήσεών του σε σχέση με τους προηγούμενους, αλλά και σε μερικές περιπτώσεις των παλινοδίων του νομοθέτη επιχειρείται κάθε φορά η βελτίωση του νομοθετικού πλαισίου με απώτερο στόχο την ενίσχυση της δωρεάς οργάνων. Εξάλλου, μόνο με την εφαρμογή της νομοθεσίας στην πράξη είναι δυνατόν να εντοπιστούν τα αδύνατα σημεία και να διορθωθούν. Επίσης, η συγκεκριμένη ιστορική αναδρομή αποτυπώνει και την εναγώνια προσπάθεια του νομοθέτη να διαμορφώσει ένα νομοθετικό πλαίσιο το οποίο θα συντελέσει στην αύξηση των

διαθέσιμων μοσχευμάτων.

Εν συνεχεία, γίνεται μια εκτεταμένη ανάλυση των βασικών διατάξεων του σήμερα ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου που διέπει τη δωρεά και τη μεταμόσχευση οργάνων. Η εκτενής παρουσίαση κυρίως του Ν 3984/2011 αλλά και των άρθρων του Ν 2619/1998 και του ΚΙΔ, που αφορούν τα συγκεκριμένα ζητήματα είναι βασικό προαπαιτούμενο προκειμένου να εντοπιστούν οι ασάφειες, οι αοριστίες, τα κενά κ.λπ. που λειτουργούν αποτρεπτικά στη δωρεά οργάνων για μεταμοσχευτικούς σκοπούς. Η νομοθεσία αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο στην εξασφάλιση της διαφάνειας και συνακόλουθα της εμπιστοσύνης των πολιτών στο μεταμοσχευτικό σύστημα. Ο σαφής προσδιορισμός των γενικών αρχών της δωρεάς και μεταμόσχευσης οργάνων, ο λεπτομερής καθορισμός των προϋποθέσεων αφαίρεσης οργάνων από ζωντανούς και νεκρούς δότες, η πρόβλεψη ανάλογων και αποτρεπτικών ποινών για όσους καταστρατηγούν τις νομοθετικές επιταγές, ο ξεκάθαρος προσδιορισμός του συστήματος συναίνεσης του δότη κ.λπ. αποτελούν στοιχεία *sine qua non* ενός νομοθετήματος που ρυθμίζει τη δωρεά και μεταμόσχευση οργάνων. Η ασφάλεια δικαίου, εξάλλου, απαιτεί τον σαφή και ακριβή προσδιορισμό όλων των προβλέψεων του νομοθετικού οικοδομήματος των μεταμοσχεύσεων. Οι διαδοχικές τροποποιήσεις, ωστόσο, κάποιων άρθρων του Ν 3984/2011 (όπως π.χ. του άρθρου 9 παρ. 2) κάθε άλλο παρά συντείνουν στην ασφάλεια δικαίου και στη μείωση της δυσπιστίας των πολιτών στο νομοθετικό οικοδόμημα των μεταμοσχεύσεων. Το γεγονός ότι κανένα από τα νομοθετικά κείμενα που εφαρμόστηκαν/εφαρμόζονται στην Ελλάδα δεν συνέβαλε στην επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών αντικατοπτρίζεται στο ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό των δωρεών οργάνων και συνακόλουθα των μεταμοσχεύσεων που πραγματοποιούνται στη χώρα μας ακόμη και σήμερα. Δυστυχώς, οι νόμοι για τη δωρεά οργάνων και τις μεταμοσχεύσεις δεν κατάφεραν να ανταποκριθούν όχι μόνο στις προσδοκίες των συντακτών τους αλλά και των ασθενών που αναμένουν στο Εθνικό Μητρώο το σωτήριο για τη ζωή τους μόσχευμα.

Έπειτα, εξετάζονται οι φορείς και οι παράγοντες εκείνοι που συντελούν στην ασφάλεια της αφαίρεσης των οργάνων και της πραγματοποίησης της μεταμόσχευσης. Οι Οργανισμοί Αφαίρεσης, οι Μονάδες Μεταμόσχευσης, το Εθνικό Μητρώο Υποψηφίων Ληπτών, ο ιατρικός έλεγχος των υποψήφιων εν ζωή δοτών, οι Συντονιστές Μεταμοσχεύσεων, ο Εθνικός Οργανισμός Μεταμοσχεύσεων,

διάφορα ζητήματα ποιότητας και ασφάλειας όπως επίσης και η εξασφάλιση της ιχνηλασιμότητας, της δυνατότητας εντοπισμού, δηλαδή, του μοσχεύματος, του δότη και του λήπτη τείνουν στον περιορισμό των κινδύνων μετάδοσης ασθений και στη διασφάλιση της διαφάνειας των διαδικασιών. Η ύπαρξη εξειδικευμένων φορέων και διαδικασιών που πρέπει απαρεγκλίτως να ακολουθηθούν προκειμένου να πραγματοποιηθεί η δωρεά οργάνων, η αφαίρεσή τους και η εν συνεχεία μεταμόσχευσή τους στο σώμα του λήπτη ενισχύουν την εμπιστοσύνη των πολιτών στο μεταμοσχευτικό σύστημα και εμπεδώνουν την αναγκαιότητα της δωρεάς οργάνων.

Ακολούθως, αναλύονται βασικά βιοηθικά ζητήματα που ταλανίζουν τη μεταμοσχευτική διαδικασία. Η εμπορία ανθρώπινων οργάνων, ο τρόπος κατανομής των διαθέσιμων μοσχευμάτων, το μητρώο δωρητών οργάνων και ιστών, το μητρώο αρνητών οργάνων και ιστών αποτελούν ζητήματα που χρήζουν ειδικής νομοθετικής ρύθμισης. Η έλλειψη μοσχευμάτων και η απόγνωση στην οποία έχει περιέλθει μια μεγάλη ομάδα ασθενών έχουν οδηγήσει στην ανάπτυξη επιχειρημάτων για μια κρατικά ρυθμιζόμενη αγοραπωλησία οργάνων για μεταμοσχευτικούς σκοπούς. Η παρουσίαση των επιχειρημάτων τόσο υπέρ όσο και κατά μιας τέτοιας πρακτικής και η κριτική αποτίμησή τους είναι απαραίτητη για ένα τόσο αμφιλεγόμενο θέμα. Η παράθεση, επίσης, των ευρωπαϊκών και των διεθνών κειμένων που καταδικάζουν την εμπορευματοποίηση των ανθρώπινων οργάνων και ο τρόπος που αυτά επηρέασαν στη διαμόρφωση του ελληνικού νομοθετικού πλαισίου για τη δωρεά οργάνων αφήνουν να διαφανεί η στάση τόσο παγκοσμίως όσο και σε εθνικό επίπεδο απέναντι στην εμπορία ανθρώπινων οργάνων. Επίσης, η δυνατότητα επίσημης καταγραφής της βούλησης όσων επιθυμούν να δωρίσουν μετά θάνατον όργανα από το σώμα τους αλλά και εκείνων που αντιτίθενται σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, δεν καταλείπει περιθώρια παρερμηνειών, καθώς υπάρχει αποτυπωμένη η άποψη του ίδιου του δωρητή όσο ακόμη βρισκόταν στη ζωή. Ο σεβασμός στην αυτονομία και στην αυτοδιάθεση των δωρητών οργάνων και η μη καταστρατήγηση της εκπεφρασμένης βούλησής τους θα πρέπει να αποτελεί κεντρικό άξονα της νομοθεσίας που διέπει τη δωρεά και μεταμόσχευση οργάνων. Η ρύθμιση, συνεπώς, όλων των επιμέρους λεπτομερειών και της εξάλειψης οποιασδήποτε αμφισημίας είναι κομβικής σημασίας για την ασφάλεια του δικαίου.

Σημαντικό ζήτημα είναι και η ασφαλιστική κάλυψη της δωρεάς και της

μεταμόσχευσης οργάνων αλλά και διάφορες ευεργετικές διατάξεις που απολαμβάνουν οι μεταμοσχευθέντες. Η χορήγηση της δυνατότητας να λάβουν όργανα ακόμη και ανασφάλιστοι πολίτες όπως και η χωρίς επιβάρυνση μετάβαση στο εξωτερικό ασθενών, οι οποίοι θα πρέπει να υποβληθούν σε μεταμόσχευση οργάνου ή οργάνων που δεν τελούνται ακόμη στην Ελλάδα, αποτελούν έκφανση του κοινωνικού κράτους. Αποκατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης αποτελούν και τα ευεργετήματα που χορηγούνται σε μεταμοσχευθέντες. Είναι πασίδηλο ότι το κράτος πρέπει να επιδεικνύει στον μέγιστο βαθμό το κοινωνικό του πρόσωπο σε τέτοιες περιστάσεις και να διευκολύνει τους ασθενείς να έχουν πρόσβαση σε ιατρικές, φαρμακευτικές κ.λπ. παροχές χωρίς οικονομική επιβάρυνση. Οικονομική επιβάρυνση δεν είναι δυνατόν να έχουν και οι δωρητές, οι οποίοι επιλέγουν αυτή την ύψιστη πράξη αλληλεγγύης προς τους συνανθρώπους τους.

Ένα ιδιαίτερο φαινόμενο που έχει αναπτυχθεί στις σύγχρονες κοινωνίες είναι ο μεταμοσχευτικός τουρισμός. Η παγκοσμιοποίηση έχει καταστήσει πολύ εύκολη τη μετάβαση των πολιτών από κράτος σε κράτος, ενώ οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των χωρών ευνοούν το φαινόμενο αυτό που θρέφει την εμπορευματοποίηση οργάνων. Ο εντοπισμός των αιτιών άνθησης του μεταμοσχευτικού τουρισμού και ο τρόπος εμφάνισης και ανάπτυξής του στην πράξη επιτρέπουν την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου και τη δυνατότητα λήψης μέτρων για την προστασία των ευάλωτων προσώπων αλλά και ρυθμίσεων, αν όχι για την καταπολέμησή του, τουλάχιστον για τον περιορισμό του.

Αρωγό για τη βελτίωση του ελληνικού νομοθετικού πλαισίου σχετικά με τη δωρεά και μεταμόσχευση οργάνων ανθρώπινης προέλευσης μπορεί να αποτελέσει η επισκόπηση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: ΕΔΔΑ) αναφορικά με τα συγκεκριμένα ζητήματα. Για τον λόγο αυτό παρουσιάζονται δύο αποφάσεις του ΕΔΔΑ που σχετίζονται με την αφαίρεση οργάνων/ιστών. Οι υποθέσεις Petrova κατά Λετονίας και Elberte κατά Λετονίας αφορούν τη δωρεά οργάνων/ιστών με έμφαση στο υιοθετούμενο από τη νομοθεσία του κράτους σύστημα συναίνεσης. Η διαμόρφωση, εξάλλου, μιας νομοθεσίας με αποκλειστικό σκοπό την αύξηση των διαθέσιμων μοσχευμάτων χωρίς σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα είναι καταδικασμένη να αποτύχει, διότι ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται όχι ως αυτοσκοπός αλλά ως μέσο για την επίτευξη άλλων σκοπών. Η αξιολόγηση του ελληνικού νομικού πλαισίου για τις

αφαιρέσεις οργάνων/ιστών από νεκρό δότη με γνώμονα τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποτελεί μια ασφαλή επιλογή για την αποφυγή καταστρατηγήσεων των διατάξεων της Σύμβασης και για τη συμμόρφωση στις επιταγές που αυτή επιτάσσει.

Σύμμαχο στο δύσκολο εγχείρημα της αύξησης των διαθέσιμων μοσχευμάτων θα μπορούσαν να αποτελέσουν και οι νομοθετικές ρυθμίσεις χωρών που καταγράφουν υψηλά ποσοστά δωρεάς οργάνων, όπως είναι η Ισπανία και η Κροατία. Εδώ και πολλά χρόνια η Ισπανία αποτελεί χώρα-πρότυπο στον τομέα των μεταμοσχεύσεων, καθώς έχει διαμορφώσει το λεγόμενο «Ισπανικό Μοντέλο», το οποίο συνδυάζει ένα ιδιαίτερα επιτυχημένο νομοθετικό πλαίσιο με ένα άψογα οργανωμένο σύστημα εφαρμογής του στην πράξη. Η Κροατία, από την άλλη, κατάφερε, μετά από ριζική νομοθετική μεταρρύθμιση, να καταγράψει θεαματική αύξηση των διαθέσιμων μοσχευμάτων σε σύντομο χρονικό διάστημα. Η μεταφορά των νομοθετικών ρυθμίσεων των συγκεκριμένων χωρών και η προσαρμογή τους στην ελληνική έννομη τάξη σε συνδυασμό με τη σωστή εφαρμογή τους στην πράξη και την ευαισθητοποίηση των πολιτών, θα μπορούσε να έχει εντυπωσιακά αποτελέσματα και στη χώρα μας.

Η μεγάλη δυσαναλογία μεταξύ των διαθέσιμων μοσχευμάτων και της ζήτησης γι' αυτά έστρεψε την προσοχή σε εναλλακτικές πηγές άντλησης μοσχευμάτων οι οποίες θα διευρύνουν τον κύκλο των δωρητών όπως π.χ. η αφαίρεση οργάνων από ανεγκέφαλα νεογνά, από δότες διευρυμένων κριτηρίων, από άτομα που έχουν επιλέξει την ευθανασία. Μάλιστα, με κάποιες από τις προταθείσες πηγές επιδιώκεται αποσύνδεση των μεταμοσχεύσεων από την προηγούμενη δωρεά οργάνων όπως λ.χ. με τη θεραπευτική κλωνοποίηση, την ξενομεταμόσχευση, την τρισδιάστατη βιοεκτύπωση οργάνων και τα οργανοειδή. Επίσης, για την αύξηση των διαθέσιμων μοσχευμάτων έχει προταθεί η εισαγωγή κινήτρων (κυρίως οικονομικών και μη οικονομικών) αλλά και της εικαζόμενης συναίνεσης. Ωστόσο, κάθε μία από τις πιο πάνω προτάσεις εγείρει σημαντικούς βιοηθικούς προβληματισμούς, οι οποίοι θα πρέπει να εξεταστούν πριν από την υιοθέτησή τους με γνώμονα κυρίως την υγεία των ληπτών αλλά και την αυτοδιάθεση και την αξιοπρέπεια των δοτών.

Η διαπίστωση ότι η χώρα μας παραμένει ουραγός στη δωρεά οργάνων και συνακόλουθα στον αριθμό των πραγματοποιούμενων μεταμοσχεύσεων οδήγησε στην εκπόνηση, από το London Schools of Economics σε συνεργασία με το

Imperial College του Λονδίνου με χρηματοδότηση από το Ίδρυμα Ωνάση μετά από εξασφάλιση διακομματικής συναίνεσης, μιας μελέτης για τη διαμόρφωση ενός Εθνικού Σχεδίου Δράσης για τη δωρεά και μεταμόσχευση συμπαγών οργάνων. Η συγκεκριμένη μελέτη αποτελεί ένα φιλόδοξο εγχείρημα, που στοχεύει στην ολιστική αναδιαμόρφωση του προγράμματος δωρεάς και μεταμόσχευσης οργάνων προκειμένου να βελτιωθούν οι μεταμοσχευτικές επιδόσεις της χώρας μας. Η παρουσίαση των βασικών σημείων του Σχεδίου Δράσης έχει ως σκοπό αφενός την ανάδειξη των θετικών σημείων αυτού και αφετέρου την κριτική στάση απέναντι σε εκείνες τις προτάσεις που είτε δεν ανταποκρίνονται στην ελληνική πραγματικότητα είτε περιπλέκουν έτι περισσότερο το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο δημιουργώντας αοριστίες και ερμηνευτικά προβλήματα.

Τέλος, μετά την ανάλυση όλων των πιο πάνω ζητημάτων και έχοντας εντοπίσει τις αδυναμίες του υφιστάμενου νομοθετικού πλαισίου αλλά και αξιοποιώντας τις εμπειρίες άλλων κρατών που πρωταγωνιστούν στον συγκεκριμένο τομέα, τις εξελίξεις της ιατρικής επιστήμης και της βιοτεχνολογίας και το ήδη εκπονηθέν Εθνικό Σχέδιο Δράσης, η μελέτη καταλήγει στη διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων για τη βελτίωση του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου με επίκεντρο την αύξηση των δωρεών οργάνων, χωρίς να διακυβεύονται τα δικαιώματα των εμπλεκομένων. Η αύξηση των διαθέσιμων μοσχευμάτων θα πρέπει από απλό ευχολόγιο να γίνει πραγματικότητα, καθώς από αυτήν εξαρτάται η ζωή μεγάλου αριθμού συνανθρώπων μας. Μόνο του, όμως, ένα νομικό πλαίσιο, όσο άρτιο κι αν είναι, φαίνεται να μην μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση των διαθέσιμων μοσχευμάτων. Μόνο ο συνδυασμός θέσπισης νομικών κανόνων, εφαρμογής τους στην πράξη με ευλαβική συνέπεια, ύπαρξης της απαραίτητης υλικοτεχνικής υποδομής, βελτίωσης της οργάνωσης του συστήματος αλλά και ευαισθητοποίησης των πολιτών μπορεί να ανατρέψει τη θλιβερή πραγματικότητα που επικρατεί σήμερα στον ευαίσθητο τομέα των μεταμοσχεύσεων. Ποτέ άλλοτε, άλλωστε, δεν ήταν πιο επίκαιρη η φράση του Edward O. Wilson «*Μια κοινωνία αλτρουιστών νικά πάντα μια κοινωνία εγωιστών*».